

01 May 2021.

धर्मद्वेष, जातिद्वेष यालाही काही लोक वैचारिक समजू लागले आहेत ! आणि नापसंती, दोषदिग्दर्शन हे सगळ्यांचेच ' निवडक ' होतेय, ते कशामुळे ? आपण फार सज्जन, सोवळे, विचारस्वातंत्र्यवाले आहोत, असे सगळ्यांनाच वाटतेय !

Subtitles ला मराठी शब्द ' उपसंवाद ' चालतोय का बघा -

बाजू घेणे आणि सर्जकता यांचा संबंध कृपया जरा स्पष्ट करावा.

खरे तर मेलडी हाच शब्द आता मराठी समजावा. नेमाड्यांचा त्याच नावाचा एक कवितासंग्रहच आहे ना ! तरीही नवा शब्द म्हणून, ' मधुमेळ ' हा शब्द सुचतोय.

मला तर त्यांची मैत्रीच लाभली होती. एकमेकांना ग्रेट आणि मूर्ख, काहीही म्हणावे अशी ! माझ्या कविता ' नाट्यमय ' असतात असे प्रमाणपत्र (तोंडी) मला त्यांच्याकडून मिळाले होते ! ' प्रतिभावान ' या शब्दाला काही अर्थ असेल तर तो साकार करणारा मराठीतला महान साहित्यिक ! (आरती प्रभू).

लेखक फक्त त्याच्या मनाचे ग्रह मांडू शकतो अशा भूमिकेतून आलेले तुमचे हे विचार आहेत. ही कविता वेगळे काही म्हणतेय.

जे कंडिशनिंगमधून येत नाही त्याच्या ' शास्त्रीय ' अभ्यासाचा आग्रह धरून काय उपयोग ? सर्जकताही सवयीचा भागच असायला हवी, असे हे म्हणणे आहे !

मराठी समीक्षेच्या सध्याच्या वैराण वाळवंटात अत्युच्च ठरावी अशी ही आस्वादक समीक्षा आहे ! स्वप्नीलने समीक्षेच्या क्षेत्रातही काम करावे हे या निमित्ताने सुचवावेसे वाटते ! (स्वप्नील चव्हाण).

प्रत्येक चित्र परिपूर्ण आहे. एकमेकांत गुंतलेल्या अनेक आकारांचा तो एकेक समुच्चय आहे. असले तर सगळे एकत्र नाही तर काहीच नाही. या सर्व आकारांत एक समन्वय आहे -- संघर्ष नाही -- त्यामुळे, ही चित्रे मानवी जगण्यातल्या मौलिकतेचा प्रत्यय देतात, असे म्हणता येते. यांचा बौद्धिक अर्थ लावण्याचा आटापिटा न करता बघत राहावे, अशी ही चित्रे आहेत. या कलेत पूर्वनियोजितता असूच नाही शकत. त्यामुळे, हे एक उत्स्फूर्ततेचेही दर्शन ठरते. (रमेश औधकर).

स्वतःच्या आवडीनिवडी, स्वभाव आणि व्यक्तिमत्व एकूणच फिक्स करत जाणारे लोक मनाने हळूहळू रिजिड -- ताठर होत जातात, जगण्यातली संवेदनशीलता घालवून बसतात आणि एका दुःखाच्या तुरुंगात जन्मठेप भोगत राहतात !

नजर खिळवून ठेवणारी वेगळीच चित्रकला -- गुंतागुंत असूनही ' पूर्ण ' पाहिल्यामुळे जणू विसावा देणारी -- (रमेश औधकर).

जाहीरनाम्यांचा तौलनिक अभ्यास करून कोण करणार मतदान ? आणि जाहीरनामेही भुलवणारे असणारच ना !

काही घडत जाण्याच्या प्रक्रियेचा असा समग्र आवाका घेणाऱ्या कविता आहेत किती मराठीत ? पण हा बाजारबुणग्यांचा, गटातटांचा, मतामतांचा, क्षुद्र मनांचा प्रांत होऊन बसलेला आहे. ही अशी एकच कविताही सगळा क्षुद्रपणा जाळून टाकू शकते. पण भांडणे, वादावादी म्हणजेच जगणे असे पक्के ठरवलेले लोक ही कविता वाचतील तरी कशाळा ? मला तरी ही मराठीतली एक अपवादात्मक भान देणारी महत्त्वाची कविता वाटते. कलेची प्रक्रिया ही जिवंत परिपक्वता निर्माण करणारी असते पण त्या प्रक्रियेचा आपल्याला स्पर्शही होता कामा नये अशा निर्धारी अवरस्थेतला रक्तमशगुल समाज त्या प्रक्रियेलाच ' आय हेट यू ' असे म्हणत राहतो. (श्रीधर तिळवे).

विनायकने, तो कॉलेज विद्यार्थी असताना, माझी ' इतिहास ' ही एकांकिका उन्मेष स्पर्धेत सादर केली आणि तिला प्रेक्षकांचे प्रथम पारितोषिक मिळाले ! अशा प्रकारे पहिल्याच फटक्यात विनायकने मला लेखक म्हणून मान्यताच मिळवून दिली ! विनायकच्या ' भरतशास्त्र ' आणि ' करू टवाळकी ' या दोन्ही अंकांत मी अनेकदा लिहिले होते. (विनायक पडवळ).

Champra Deshpande

आशा भोसले या पोस्टसाठी तुम्हाला अत्यंत प्रेमपूर्वक अत्यादरयुक्त दिलखुलास प्रणाम !

Hemant Karnik

Champra Deshpande

एवढं नको हो!

डॉक्टरांच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षणकाळात वेड्यांचे इस्पितळ दाखवणे हा एक कार्यक्रम असतो. तसे काही विद्यार्थी तिकडे गेले होते. काही वेडे तिथे बागकाम करत होते. त्यांतला एक वेडा एक गुलाबाचे फूल घेऊन एका विद्यार्थ्याकडे आला आणि त्याला ते स्मितपूर्वक देऊ लागला. तो विद्यार्थी जरा विचकला -- ' नको नको ' म्हणू लागला. यावर तो वेडा मोठ्या आवाजात दरडावून म्हणाला, " घ्या -- " यावर कुणितरी त्या विद्यार्थ्याला म्हणाले की अरे, घे, घे, तो प्रेमाने देतोय ! कळला ना सारांश ?

--- 000 ---

उत्तम कविता ! मी तीन वर्षे कोल्हापुरात होतो. आम्हा मित्रांच्या लेखन-वाचन-गप्पांच्या प्रत्येक बैठकीत दिलीपला त्याचा ' गोंधळ ' गायला लावायचे हे ठरलेलेच असे ! उत्तम मित्र, उत्तम कवी -- भाषेवर खास हुकमत !

(दिलीप कुलकर्णी). - 23 मार्च 21.

प्रकाश, सावल्या, रंग आणि परिमाणे ! पाहातच राहावे, असे ! (जयंत वी जोशी).

तुम्ही म्हणता ते खरे आहे. राजकीय भूमिकेच्या आग्रहामुळे ध्रुवीकरण झालेले आहे. राजकारण म्हणजेच जगणे अशा निम्न अवरस्थेला सर्वच क्षेत्रे आलेली आहेत. तरीही, त्या तसल्या धारणांना आपल्यात थारा न देता आपण राहू शकतो की नाही हे पाहणे महत्त्वाचे आहे. अन्यथा सगळीकडे हेच आहे. त्यामुळे, पुनर्विचार करून आपले निर्विष कार्य तुम्ही चालू ठेवायलाही हरकत नाही, असे वाटते. मीही ते ध्रुवीकरण फेटाळूनच इथे फेसबुकवर वावरतो. पण, तुमची इच्छा ! कला, समीक्षा या क्षेत्रातले तुमचे कार्य चालू राहावे, हीच सदिच्छा ! (गणेश कनाटे).

सगळ्यांनाच त्रास होतो, असे नाही -- यावर सध्या समाधानी आहे !शिवाय काय आहे -- मराठी लेखक, कवी निर्हावलले असतात -- शून्य मानधन, किरकोळ प्रसिद्धी, कुणी न वाचणे, न पाहणे, अनुल्लेखात नेहमी मारले जाणे, अशा अनेक गोष्टी ते सहन करत असतात -- हे व्हायरसवीयरस त्यापुढे काही नाही ! (लस या विषयावर).

मी माझ्यापुरती आणि सध्याची कवितेची व्याख्या अशी करतो --

' शब्द आणि वाक्ये वा ओळी यांच्या साहचर्यातून, क्रमवारीतून व आंतरसंबंधांतून व्यक्त होणारी संसूचक अर्थवलये एका परिपूर्ण आशयाप्रत पोचवणारा एकसंध भाषिक मजकूर म्हणजे कविता. ' इथे अलंकारिकता, वृत्तबद्धता, सांगीतिक लय, भावनिकता, स्वप्नीलपणा -- अशा गोष्टींना महत्त्व दिलेले नाही, हे लक्षात घ्यावे. अलिकडची आणि आजची जागतिक कविता या अशा गोष्टींना कवितेची व्यवच्छेदक लक्षणे मानत नाही.

कोणत्याही कलेत व्यक्तिगत आणि सामाजिक असे द्वंद्व अस्तित्वात नसते. ' सामाजिक ' चा वेगळा विचार ही एक निरर्थक वाव आहे.

फक्त कवितेतच आहे असे कवितेचे व्यवच्छेदक लक्षण असू शकत नाही. कवितेचे महत्त्वाचे लक्षण सतीश तांबे, राजन खान, लाखे वा काफका यांच्या कथात्म साहित्यातही असू शकते. शेवटी एखादा मजकूर तारतम्यानेच कविता ठरतो. एखादा मजकूर गद्य वाटतो पण एखाद्याच ओळीने त्याची परिमाणे बदलून ती कविता होते. कविता आणि गद्य हा भेदच खोटा आहे -- तो मजकूर कविता म्हणून अर्थवलये देतोय की नाही, एवढेच पाहता येईल. तरीही मतभेद संभवतीलच.

आशयाची लय ही संगीताची लय असेलच असे नाही, इकडे लक्ष द्या म्हणजे झाले !

आम्हाला हिंदी शिकवायला एक शिक्षक होते. त्यांची शिकवायची पद्धत फार भारी आणि सोपी होती. समजा, शिकवत असलेल्या धड्यात असे एक वाक्य आले, " मुझे लगा की अब मुझे कलकत्ता जाना पड़ेगा I " की ते शिकवत, लेखक म्हणता हे की उसे लगा की तब उसे कलकत्ता जाना पड़ेगा I -- या पद्धतीने प्रत्येक वाक्याच्या आधी, लेखक म्हणता हे, असे जोडत गेले की तो धडा शिकवून होई ! -- या पद्धतीने जर कविता ' कळत ' असेल तर ती कविताच नव्हे. काही वेळी एखादे वाक्यच असते पण ते वेगळेच काही सांगत असते. मजकूराच्या रचनेत आणि दिसण्यात कविता शोधू नये. एखाद्याला लयबाजीची इतकी सवय असते की तिच्याशिवाय तो कवितेची कल्पनाच नाही करू शकत. चॉसर समजा म्हणाला की तिचे कपाळ सुंदर होते तर त्याला ते नसतेच सांगायचे -- कपाळ उघडे टाकणे हे निषिद्ध असून तिने ते उघडे टाकलेय, हे असे त्यात. समोर दिसणारा मजकूर म्हणजे कविता नव्हे. त्या मजकूरातला क्रम, कशानंतर काय कसे येते, त्यांतले आंतरसंबंध -- असे सगळे विचारात घेतले तर त्या मजकूराच्या दृश्य रूपाच्या बाहेरच असते कविता. काही वेळी वाचकाने बंदिस्त राहिल्यामुळे ती कविता त्याच्या मनात पूर्ण पोचत नाही, मग त्याला फक्त दृश्य मजकूरच पोचतो. जर कविता ' मजकूरबाह्य ' अंगांनी खूप व्यक्त होत असेल तर तो मजकूर गाता येत नाही म्हणून वाचकाने रुसून बसू नये. कवितेच्या रचनेतल्या आणि दृश्य रूपातल्या ढोबळ सवयी आणि अपेक्षा एकूण जगानेच कधीच सोडून दिलेल्या आहेत. एकदा समोरचा मजकूर ' एकूण ' रूपात मजकूरबाह्य असेही खूप काही सांगत असेल तर ती कविताच असते. जगात खूप कविता सरळ उताऱ्यांतूनही लिहिल्या गेलेल्या आहेत. एकदा का त्या मजकूराचे असे ' कवितापण ' कळले की तेच ' गद्य निवेदन ' म्हणून सांगता येईल का, हा प्रयत्न करणे व्यर्थ आहे. आता गद्य की कविता अशी सीमारेषा आखत बसू नये. खुले राहणेच महत्त्वाचे आहे. यावरून हे लक्षात येईल की एकच कविता एकाला गद्य आणि दुसऱ्याला कविता असू शकते

' मानवी मूल्यांनी युक्त असणे ' हे कलाकृतीचे महत्त्वाचे लक्षण मानावे, ज्याचीत्याची घरगुती, व्यक्तिगत विचारसरणी नको. असे काही नसतेच वा असे काही कुणाला समजूच नाही शकत, असे मानणे हा निराशावाद तर आहेच पण शिवाय chaos -- गोंधळ -- अराजक मान्य करणे आहे.

सर्वांचे आभार. सर्व विचारात घेऊन ' सांभार ' फायनल केले.

मीही माझ्या ५० व्या वर्षी स्वेच्छानिवृत्ती घेतली. कलेच्या क्षेत्रात खात्री कुठे असते कसलीही ? धोका होताच. आर्थिक नुकसान होणार होतेच. पण, चलेगा, हेच ठरवले !

मतांच्या क्षेत्रात एकमेकांना न जुमानणारे असणारच -- म्हणूनच तर सहिष्णुतेच्या गप्पा मारायच्या !

नेमाड्यांची फालतू शोरेबाजी खपवून आणि आवडून घेणाऱ्या मराठीत चालतेय हो एवढे !
मी माझे फक्त सांगू शकतो -- मी द्वेषवीष नाही करत -- माझी कुणाशीही स्पर्धा नाही -- मला लिहायचे ते मी लिहितो आणि माझ्या संकेतस्थळावर टाकून विषय संपवतो. लेखकाने प्रसिद्धी आणि बक्षिसे मिळवणे हे मला साहित्याचे महत्त्वाचे काम वाटत नाही. सांस्कृतिक प्रक्रियांना जिथे मोठे अडथळे दिसतात ते फक्त मी माझ्या परीने दाखवून देतो. आपण कुणाला विरुद्ध वाटणारे लिहिले-बोलले की तो द्वेष होतो ही तुमची थियरी नेमाड्यांना लावून बघा. याउपर तुम्हाला जे संशोधन करावेसे वाटते ते तुम्ही जरूर करावेच. फक्त ते कुणाच्याही विरोधात काहीही न बोलता करून दाखवा म्हणजे झाले !

मी वाचलेले सगळे कवी आणि मी असे मिळूनच आम्ही माझी म्हटली जाणारी कविता लिहितो !

ही घ्या ती कविता --
दिवे --- अरुण कोलटकर
काहीतरी कुजल्याचा वास याय लागला
अन मी खिशातनं रुमाल काढणार
तोच माझी करंगळी खाली पडली
ती मी दुसऱ्या हातानं उचलून घेतली
अन रुमाल नाकावर धरणार
तर नाकच निसटून रुमालात आलं
ते रुमालात गुंडाळून मी खिशात टाकलं
काहीतरी कुजल्याचा वास येतच होता
म्हणून खिशातल्या खिशात नाक मुरडलं
अन करंगळीत आळ्या पडल्यात की काय
ते बघणार : पण तेवढ्यात दिवे गेले
--- ००० ---

गूढवेडा तर मीही आहे -- सुमारे ८-१० वर्षे मी हस्तरेषांचा अभ्यास केला होता !

त्याचा कवितासंग्रह असा मी वाचला नाही पण त्याची ' चरसी ' कादंबरी त्याने मला दिली होती --

तुमच्याकडूनच काही स्पष्टीकरण येऊ शकते, हे मनात ठेवूनच तशी जरा रस्ता सोडून कॉमेंट दिली होती. या सविस्तर विवेचनाबद्दल मनःपूर्वक आभार. मुळात 'निर्वाण' ही काही एखादी वैचारिक संकल्पना नव्हे किंवा अकादेमिक चर्चेचीही बाब नव्हे, याची मला जाणीव आहे. तरीही, मी मागे मे पुं रेग्यांची भाषणे ऐकली होती त्यांत आंबेडकरांच्या बौद्ध धर्मात 'निर्वाण' नाही, असे आले होते. निर्वाण म्हणजेच दुःखमुक्तीच नसेल तर मग धर्म कसला, असा मला प्रश्न पडतो. तुमच्या या विवेचनात, आंबेडकरांनी निर्वाण मान्य केल्याचे आले आहे. आता मी माझ्या आठवणीतली (कदाचित चुकीच्या) ती भाषणे रद्द करतो. मी हे थोडेफार शोधायचा प्रयत्न केला होता पण समाधान झाले नव्हते. शिवाय, शेवटी, असेल नाही तर नसेल, अशी मनाची समजूत स्वीकारून टाकली होती. या एकूण पार्श्वभूमीवर, पुन्हा एकदा धन्यवाद !

Sagar Talashikar

तू कुठले ना कुठले माझे नाटक कारावेस अशी इच्छा आहेच !

अर्थपूर्ण कवितेचेच विडंबन होऊ शकते -- निरर्थक कवितेचे नाही -- आहे खरा हा पेच ! ☺

जीएंना मोठ्यांचा चांदोबा

आणि

सावित्री ही छापून छापून वाढवलेली कादंबरी

असं म्हणणा-याला सहन करता आणि

वर गप्प बसता ?

वरील दोन्ही विधाने म्हणजे कडेकडेने बोलून पळून जाण्याचा प्रकार आहे. आशयनिष्ठ समीक्षेची कुवत नसल्याने हा मार्ग चोखाळला गेलेला आहे.

कर्नाटकात विजापूरला आम्ही आजरेकर चाळीत राहायचो. आम्ही मुले एखाद्या कार्यक्रमासाठी वर्गणी मागायला आजरेकरांकडे जायचो. अत्यंत मुरब्बी म्हातारा ! ते म्हणायचे, " तुमच्यापैकी कुणीही श ष आणि स यांचे योग्य उच्चार करून दाखवा आणि वर्गणी घेऊन जा ! " (त्या वेळी विद्याधर पुंडलीकही तिथेच राहात असत !)

प्रकाश बुद्धिसागर हा एक ग्रेटच दिग्दर्शक आहे ! नाट्यलेखक म्हणून मला प्रेक्षकांसमोर आणण्याचे सुरुवातीचे मुख्य काम प्रकाशचेच ! नंतर तो फार्सिकल नाटकांचा किंग दिग्दर्शक झाला ! प्रकाशने सादर केलेल्या माझ्या नाट्यकृती -- नातं, दिनकर पुरोहितचा खून, पोत्यातून गोत्यात, उत्सव, संसाराणूपेंडघार. माझे एक नाटक तो व्यावसायिकवर सादर करणार होता, त्याचे त्यानेच दिलेले नाव होते -- ' सांगून सुपरहिट ' ! ते काही घडले नाही. माझे एक नाटक त्याच्या दिग्दर्शनाखाली पणाशीकरांच्या ' नाट्यसंपदा ' ने स्वीकारले होते, त्याचे नाव होते, ' भीती चांदण्याची ' . त्याची जाहिरातही आली होती पण तेही घडले नाही. पुढे तेच नाटक मोहन वाघांच्या ' चंद्रलेखा ' तर्फेही जाहीर झाले होते, ' प्रतिकार ' या नावाने. तेही घडले नाही. प्रकाशच्या त्या हेरिटेज बाईकवर मी त्याच्याबरोबर मुंबईत खूप फिरलो होतो. त्यातली खास सफर म्हणजे, प्रकाश, मी आणि मंगेश कुलकर्णी यांनी ट्रिपल सीट दादर ते चेंबूर जाणे !

त्याच्यासाठी कविता वा कला म्हणजे स्वनिर्मित मानसिक सवयीतून मुक्त असलेला सारांशहीन मजकूर आहे. -- ग्रेट ! गिरीश, हा तुझा लेखही एक अत्युत्तम कविताच म्हणावी इतका सखोल झालेला आहे ! चिंतनात्मक समीक्षा म्हणजे काय याचा हा एक उत्तम नमूना आहे ! (रवी लाखे यांच्या अनुष्टुभ मधल्या 17 कविता).

हॅरॉल्ड पिंटरच्या 'द लव्हर' चे मराठी रूपांतर 'दिलवर' या नावाने प्रकाश बुद्धिसागरने सादर केले होते. स्वराच्या आधी असेल तेव्हा दि आणि व्यंजनाच्या आधी असेल तेव्हा द असा नियम आहे.

६३ ते ६६ या काळात तर खानोलकरांना मी वारंवार भेटत होतो -- हे एका कॉमेंटमध्ये दिलेलेच आहे -- त्यावर आधारित बोलायचे तर अवचटांनी दिलेले तपशील चुकीचे आहेत. त्याच्या आधी अवचट अर्थातच १३ वयाहून कमी होते !

मी तो लेख वाचलेला नाही पण अवचटांनी असे का लिहिले असावे हे कळनासे झाले आहे. मी स्वतः ५६ ते ६७ या काळात मालाडमध्येच राहात होतो. खानोलकरांशी माझी मैत्रीच होती. सुमारे ६३ ते ६६ या काळात आमची महिन्यातून किमान तीनदा तरी भेट होत असे. त्या काळातल्या खानोलकरांच्या बऱ्याच लेखनाचा पहिला श्रोता मी असायचो -- आमचे वादही व्हायचे पण आत्मीयतेचा पाया पक्का होता. खानोलकर झोपडीत कधीच राहिले नाहीत. मुलाबाळांची वा कुटुंबियांची त्यांनी कधीच आबाळ होऊ दिली नाही. त्यांची आई, पत्नी आणि मुले सगळे एकत्र छान राहात. खानोलकरांचे आणि माझे एकमेकांच्या घरी जाणेयेणे होते. मी इथे दिलेली माहिती बरोबर आहे.

कृपया माझ्या नावावर काहीही खपवू नका -- कलेतल्या सर्जक प्रक्रिया नष्ट व्हाव्यात असे पुरोगाम्यांना वाटते, त्याबद्दल मी लिहितो -- कोण देशभक्त, कोण देशद्रोही, असले विषय माझ्या लेखनात नसतात -- तुमचा राग मी समजू शकतो, पण, नाही ते हार घालून सत्कार नको !

सगळे सविस्तर सांगून झालेले आहे, तरीही हेच मनात येत असेल तर तो माझा दोष नाही. धर्म, तत्त्वज्ञान आणि विचारसरण्या अपयशी ठरलेल्या आहेत. फक्त कलेतूनच काही भले होण्याची शक्यता आहे. कोणतीही वैचारिकता ही भेद माजवणारी आणि हिंसकच असते. कला व्यापक आणि समावेशक भान देणारी असते. (यात परिवर्तनवादी कला येत नाही कारण ती विचारसरणीचाच भाग असते.) राजकारणापेक्षा कला हजार पटींनी महत्त्वाची आहे. तीच नष्ट करण्याचे ज्यांचे प्रयत्न चालू आहेत त्यांच्यावर रोख असणारच ना ! आणि आहेत किती माझ्यासारखे लोक -- असू द्या ना ! पुरोगामी हे इकडेतिकडे पुरोगामी वगैरे असतात पण, साहित्य, कला यांत तद्दन प्रतिगामी असतात. आधुनिक सर्जकतेच्या प्रक्रिया, अभिव्यक्ति पद्धती यांत त्यांना शून्य इंटरेस्ट असते, त्यामुळे, समजतही नाही काही. आपल्याला ज्याचे महत्त्व वाटत नाही वा जे समजत नाही ते नष्ट करा असे त्यांचे विचार दिसतात. त्यांच्या दृष्टीने, ही राजकीय भूमिका की ती यांतून निवड करायची असते -- माझ्या आकलनात, राजकीय भूमिका की साहित्य-कला यांतून निवड करायची असते. सगळ्या राजकीय भूमिका माणसाच्या जगण्यातल्या सर्जकतेच्या विरोधातच असतात. या उपर माझ्या पोटात आरेसेस आहे असे कुणाला वाटले तर त्याची मी चिंता करू शकत नाही. मी माझ्या क्लॅरिटीने लिहितो -- कोणतीही राजकीय भूमिका मांडत नाही -- पण, पुरोगामी म्हटल्या जाणाऱ्या लोकांच्या , माझ्या मते इथल्या समाजाच्या दृष्टीने अति-महत्त्वाच्या अशा बाबतीतल्या, विध्वंसकतेबद्दल लिहिल्याने ते कुणाच्या हातचे कोलीत ठरत असेल तर त्याला मी काय करणार ? -- ते असो. तुम्ही वर उल्लेख केलेली 'फट' कथा पीडीएफ असेल तर प्लीज द्या ना पाठवून.

इथे, बहुजन कसे काय पुरोगामी, असा प्रश्न येऊ शकतो. उत्तर सोपे आहे. " शाहू-फुले-आंबेडकरांचा हा पुरोगामी महाराष्ट्र " असे आपण रोजच ऐकतो की नाही ? म्हणजे हा पूर्ण महाराष्ट्र पुरोगामी आहे. इथले बहुजन हे पुरोगामी असल्याशिवाय पूर्ण महाराष्ट्र कसा काय पुरोगामी असू शकेल ? सारांश, बहुजन हे पुरोगामीच आहेत, हे सामान्यतः मान्यच असते !संख्येने बहुजन हा अर्थ आहेच ना -- राज्य म्हणजे काय -- इथली माणसेच ना -- माणसे वगळून

कसले राज्य ? म्हणजे इथले बहुजन पुरोगामी नाहीत, तरीही, हे राज्य पुरोगामी आहे, असा हा मुद्दा दिसतोय -- हरकत नाही -- ये भी एक सोचनेकी बात है ! ' हा पुरोगामी महाराष्ट्र ' म्हणजे कुठला ? सद्याद्रीचे कडे तर पुरोगामी वगैरे नसतात !

धर्म, परंपरा आणि पुनरुज्जीवनवाद हे बरोबर आहे असे मी कधीच म्हणत नाही -- विचारसरणीची कोणतीही कट्टरता ही धार्मिक कट्टरतेसारखीच वार्डट आणि हिंसक असते, हे मात्र म्हणतो. हा गंडलेला आणि तो न गंडलेला असे काही नाही. वैचारिक निराकरणेच नाहीत हिंसकपणावर -- ही मांडणी गंडलेली कशी ते स्पष्ट करा. जरा अधिक स्पष्ट करतो -- मला असे दिसते की मानवी समस्यांच्या बाबतीत धर्म, तत्त्वज्ञान आणि विचारसरण्या हे सर्व अपयशी ठरलेले आहेत . आता शक्यता फक्त कलेत आहे. कलेतूनच संवेदनशीलता आणि व्यापक, समावेशक भान हे शक्य आहे. परिवर्तनवादी कला नव्हे -- ती विचारसरणीतच येते. तर या कलेच्या सर्जक प्रक्रियांत अडथळे आणणारे, खोडे घालणारे, त्यांची हेटाळणी करणारे हे प्रामुख्याने पुरोगामी म्हटले जातात ते आहेत. त्यामुळे साहजिकच त्यांच्या मठपणाबाबत अधिक बोलले जाणारच. पुरोगामी हा विचारसरणीचाच भाग आहे. माझे बोलणे, लिहिणे हे माझ्या आकलन-प्रक्रियेतूनच येणार. त्याला कुणी गंडलेले म्हटले तरी हरकत नाही. यात वाद घालून कुणी कुणाला काही पटवून देण्याचा प्रश्न नाही. कुणी म्हणेल, वा, करेक्ट आहे, कुणी म्हणेल, हे सगळे मठ फालतू आहे ! दोनो चलेगा !

साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षीय भाषणात साहित्याबद्दल थोडेफार काही असावे, इतकीच एक माफक अपेक्षा !

माणूस मुळीच तत्त्वशील नाही हे जोरकसपणे सांगताना तसे लिहिले आहे -- ते कुणा एकाला उद्देशून नाही -- आपण सगळेच आपापले साचे बाळगून आहोत आणि काय कसे असायला हवे हे इतरांना सांगण्याचे अधिकारही घेत आहोत -- हा विशिष्ट प्रश्न कसा सुटायला हवा यावर ही पोस्ट नाही -- तुम्ही त्या एकत्वाची यांची वा त्यांची प्राज्ञा नाही म्हणाताय -- मी म्हणतोय की आपली कुणाचीच ती प्राज्ञा नाही -- त्यामुळे आपापले किरकोळ वैचारिक आदर्श आपल्याला फायनल वाटत राहतात -- साहित्य क्षेत्राला तडाबिडा काही गेलेला नाही -- तसा एकदम निकाल देऊ नये ही विनंती -- ' आम्ही गान्डू आहोत ' असे एका पिढीचे प्रतिनिधी म्हणाले तर तो उद्वेग असतो, हे वाचक समजून घेतात -- विचाराने प्रश्न सुटत नाहीत, चुकीचे निष्कर्ष निघतात -- मानवी संबंधांतल्या समस्यांत विचार निरुपयोगी असतो किंबहुना समस्या निर्माणच तो करतो, हे व्यक्त करणारी ही पोस्ट आहे -- विचार, कल्पना, मूल्ये आणि निष्कर्ष यांतच आपण घुटमळत राहतो -- हे जाणवण्यासाठीच बुद्धाचे अवतरण दिलेले आहे -- असो -- याउपर अर्थातच मतभेद या सदरात हे सर्व टाकून देऊ --

आपापले साचे टाकल्याशिवाय मधुर सूर अशक्य आहेत, हेच तर बुद्ध म्हणताहेत -- आणि आपण म्हणतच राहातोय की मधुर सुरांना अडथळे दुसरे लोक करतआहेत -- माझे साचे बरोबर आहेत ! आपले सगळ्यांचेच हेच चालू असल्यामुळे मतभेदांची पोती भरत राहतात आणि मग आपण सहिष्णुतेची गाणी म्हणायला लागतो -- बुद्ध किंवा तुकाराम जेव्हा हे आपल्याला सांगतात तेव्हा ते प्रत्येकाला कळू शकेल असेच त्यांना म्हणायचे असते -- माणूस साचे सोडायला घाबरतो म्हणा किंवा त्याला त्यातच सुरक्षितता वाटत असावी -- आपल्याला आहे ते आहे तसेच रेटायचे आहे -- आपण बुद्ध आणि तुकाराम यांना या ना त्या कारणाने नकारच देणार असू तर जगाची वाट लागणे लांब नाही -- निदान तुम्ही, मी आणि आणखी काहींनी तरी बुद्धांचे समजून घेण्याचे प्रयत्न करत आणि तसे व्यक्त होत राहिले पाहिजे -- बुद्ध जगण्यात नाही येऊ शकत, असा प्रचार आपल्याकडून होऊ नये -- सध्या मी एक पुस्तक वाचतो आहे -- ' questioning krishnamurti ' -- त्यात बुद्धाचे जगप्रसिद्ध अभ्यासक वालपोला राहुला यांची जेके बरोबर एक चर्चा आहे -- प्रचंड उद्बोधक आहे -- ते पुस्तक मिळवून जरूर वाचा --

फुटीरता हे बुद्धीचेच काम -- माणसे, समूह, संस्था, जात, वर्ण, धर्म, देश -- सर्व प्रकारची --

धर्म म्हणजे समरूप होण्याचा साचा नव्हे --

पुस्तकांशी संबंधित काही असावे त्यात, म्हणजे झाले ! -- की ही माफक अपेक्षाही नसावी ? चार अध्यक्ष नुसतीच राजकारणावर भाषणे झोडून गेले होते -- तसे आता होणार नाही अशी आशा व्यक्त केलीय -- आणि माझी अपेक्षा व्यक्त करण्याचे स्वातंत्र्य मला असू द्यावे ही नम्र विनंती आहे --साहित्याच्या. कलेच्या सांस्कृतिक प्रक्रियांपासून समाजाला वंचित ठेवणे हेच यांचे काम ! याचे कारण म्हणजे त्यांना त्यांचे महत्त्वच वाटत नाही आणि त्यामुळे त्यातले काही कळतही नाही !

चला, म्हणजे पुरोगामी असणे हे काही पुरोगाम्याचे कर्तृत्व नसते !पुरोगाम्याशी फार समरूप झाल्याने तसे तुम्हाला वाटत असावे -- खरे तर ही एकूणच जगण्यातलीच absurdity आहे -- आणि पुरोगामी अगदी सुसंगत व्यक्तिमत्त्वाचा असतो असे तुम्ही समजता की काय ?

अगदी सत्य आहे ! इतकी वर्षे मी अनेक प्रकारचे लेखन करतो आहे -- त्यावर पूर्ण दखल घेणारा एकही लेख नाहीय - - आयुष्यभरचे सर्व लेखन मोफत उपलब्ध करून देणारे माझे पहिले आणि एकमेव संकेतस्थळ आहे -- इथले विद्वान ई -साहित्यसंमेलन घेतात, त्यात कधीही या कामाचा साधा उल्लेखही झालेला नाही -- अर्थात हे समजूनच करायचे आपण काम -- पण, कधीतरी येतेच एक प्रतिक्रिया -- मराठीत लिहिणे म्हणजे वाळवंटात मुतणे आहे !

प्रकाश माझे एक नाटक करणार होता, त्याचे नाव त्याने, ' सांगून सुपरहिट ' असे ठरवले होते ! ते काही घडले नाही पण प्रकाशने माझ्या अनेक संहिता उत्तम प्रकारे सादर केल्या ! मला लेखक म्हणून सुरुवातीची मान्यता प्रकाश आणि विनायक पडवळ यांच्यामुळे मिळाली ! प्रकाशला खूप शुभेच्छा !

01 जाने 2021.